

УДК 08(477.46):37

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.05.1296>

НАРОДНА ОБРЯДОВА ДРАМА «КОЗА»: ЧАСО-ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ)

Лариса ЙОВЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1035-071X>

доктор педагогічних наук, доцент, професор,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
кафедра української літератури,
українознавства та методик їх навчання,
вул. Садова, 2, Умань, Черкаська область, 20300
e-mail: yovenko310@ukr.net

Інна ТЕРЕШКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5682-7766>

кандидат педагогічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний
Університет імені Павла Тичини,
кафедра хореографії та художньої культури,
вул. Садова, 2, Умань, Черкаська область, 20300
e-mail: art_dekanat@meta.ua

Актуальність статті зумовлена недостатнім вивченням історичних, публіцистичних та історико-культурних джерел з розвитку народного обрядового драматичного мистецтва України, зокрема історичної Уманщини. *Мета дослідження* — вивчення ритуально-міфологічної суті народної обрядової драми «Коза», презентація її особливостей на історичній Уманщині та визначення форм застосування дійства в навчально-виховному процесі ВЗО. *Об'єкт дослідження* — зимова календарна обрядовість українців. *Предмет дослідження* — народна обрядова драма «Коза» на теренах історичної Уманщини (кінця XIX — першої половини XX ст.). *Методологія дослідження* полягає в застосуванні культурологічного, хронологічно-історичного, експедиційно-го методів, а також методу теоретичного узагальнення.

Ключові слова: фольклорний театр, народна обрядова драма, регіональний фольклор, колядування, хореографічна поведінка ріджених.

Larysa YOVENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1035-071X>

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Ukrainian Literature,
Ukrainian Studies and Teaching Methods Department
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Garden street, 2, Uman, Tcherkasy area, 20300
e-mail: yovenko310@ukr.net

Inna TERESHKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5682-7766>

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Choreography and Artistic Culture
Department
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Garden street, 2, Uman, Tcherkasy area, 20300
e-mail: art_dekanat@meta.ua

FOLK RITUAL «GOAT»:
A TIME AND SPACE DIMENSION
(BASED ON HISTORIC UMAN REGION)

The purpose of the article. The research is connected with the study of the ritual and mythological essence of the folk ritual drama «Goat» by the presentation of features of its existence in the historical Uman region (end of XIX — beg. of XXI centuries) and determination of forms of effective use of action in the educational process of modern higher educational institutions. **The methodology** of the study consists of the application of cultural studies, chronological-historical, expedition methods, as well as the method of the theoretical generalization.

The scientific novelty of the article is to expand the ideas about the folk ritual drama «Goat», to study its locally territorial features in the historical Uman region in the available scientific sources and materials of folklore and ethnographic expeditions of students and teachers of the Faculty of Ukrainian Philology of the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (1997—2018). **Conclusions.** The studied folk drama is the so-called a bypassing magic rite, the essence of which is to visit the houses for a specific ritual purpose. This rite reflects: 1) connection with nature, flora, fertility of the earth; 2) connection with the world of the dead; 3) magic (word magic, spells, imitative and contagious magic). The study of scientific works, archival materials of the Research Laboratory «Problems of Preparation of Future Philology Teachers for Ukrainian Studies at School» (Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University) showed that the traditional New Year's performance of «Goat» in Uman region was peculiar, song, music and choreographic repertoire. It was in existence in the 1950s. A thorough study of regional folklore, folk dramatized forms of the native land during the educational process of higher education institutions has considerable potential in the formation of national and patriotic virtues of the individual, the development of professional competences of future teachers-philologists and art.

Keywords: folk theater, folk ritual drama, regional folklore, carols, choreographic behavior of brides, folk and ethnographic activity.

Вступ. Вибір Україною провідних шляхів політичного та суспільно-економічного розвитку вимагає науково-теоретичної основи для формування патріота України, що базується на національних звичаях і традиціях, літературі, мистецтві та відображено у нормативних джерелах. Формування такої особистості здійснимо за умови високоякісного використання розвивального, виховного, об'єднувального потенціалу освіти як головного чинника розвитку суспільства. Нагальну потребу розв'язання окресленої проблеми підкреслено в Концепції «Нова українська школа» [1], Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» [2] та інших нормативно-правових документах.

Ефективним засобом розвитку національної самосвідомості молоді, патріотичних та загальнолюдських чеснот є національна фольклорна спадщина, усебічне дослідження, збереження та науково-обґрунтоване застосування якої в навчально-виховному процесі освітніх закладів України має значний виховний потенціал. Постає необхідність створення належних умов для популяризації надбань національної культурної і духовної спадщини, минулого і сучасного української нації.

Актуальність нашої статті зумовлена також недостатнім вивченням історичних, публіцистичних та історико-культурних джерел з розвитку народного обрядового драматичного мистецтва населення України, зокрема історичної Уманщини. А тому дослідження пов'язане з вивченням ритуально-міфологічної суті народної обрядової драми «Коза», презентацією особливостей її побутування на історичній Уманщині (кінець XIX — перша половина XX ст.) та визначенням форм ефективного використання дійства в навчально-виховному процесі сучасних вищих закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що сьогодні на часі ґрунтовне вивчення етнографічного контексту народно-обрядових драматизованих форм українців.

Відомості про фольклорний театр східних слов'ян, обрядове рядження, народно-драматичні ігри, ритуальні маски тощо містять праці іноземних дослідників: О. Афанасьєва [3], А. Байбуріна [4], М. Бахтіна [5], О. Веселовського [6], В. Гусєва [7], Л. Івлевої [8], В. Проппа [9] та ін.

Авторами вітчизняних наукових джерел загально-теоретичного спрямування з питань фольклорного теа-

тру та дослідження міфологічних основ окресленої проблематики здійснили В. Борисенко [10], В. Давидюк [11], С. Килимник [12], О. Курочкін [13], В. Петров [14] та ін. Окремі розвідки присвячені розвитку народної драми на історичній Уманщині (праці О. Воропая [15], В. Доманицького [16], Н. Сивачук [17], Хр. Ящуржинського [18]).

Мета дослідження — вивчення ритуально-міфологічної суті народної обрядової драми «Коза», презентація її особливостей на історичній Уманщині (кінець XIX — перша половина XX ст.) та визначення форм застосування дійства в навчально-виховному процесі ВЗО.

Основна частина. Архаїчні культу виявили значну стійкість і збереглися до сьогодні. Образи, які побутують у народно-драматичних дійствах, що виконуються всією громадою, — змінні та «мають принагідний сезонно-циклічний характер» [19, с. 9]. Масковані учасники обряду, на думку В. Петрова, у своїх тваринних і рослинних масках репрезентують собою певну культову постать, звернення до якої — це прямі прохання, закликання, звеличування, побажання [19, с. 9]. Обрядова сутність українських святкових масок підтверджується їх участю в новорічних віншуваннях (колядуваннях і шедруваннях). Значно поширилися в Україні гурти ряджених, які здебільшого були виконавцями колядних дійств.

Гене́за колядування за останні століття супроводжувалася певним розщепленням аграрної основи ритуалу. О. Курочкін виділяє стадії його трансформації в контексті художньо виражальних засобів: 1) вокально-драматично-хореографічну; 2) вокально-хореографічну; 3) вокальну [13, с. 22]. Колядування, на думку вченого, з XIX століття, «вже не було обрядом у повному розумінні цього терміна й виконувало інше функціональне та ідейне навантаження» [13, с. 22].

Серед найдавніших містерій, що у трансформованому вигляді побутують і донині, є «водіння кози», яке характеризується наявністю акту замовляння з обов'язковою побажальною частиною, що розгортається у широку драматичну церемонію за участю масок. Центральною маскою цього дійства є тварина (коза, ведмідь, кінь), що увиразнює практично-господарську суть маскованої вистави. Як стверджує Л. Виноградова, водіння кози належить до так званих «обхідних магічних обрядів», основною струк-

турною схемою яких є відвідини жителів з певною ритуальною метою, результатом чого є отримання від господарів подарунків [20, с. 21].

У цьому обряді можемо виокремити декілька змістових ліній: 1) зв'язок із природою, рослинним світом, родючістю землі; 2) зв'язок зі світом померлих; 3) із магією (магія слова, замовляння, імітативна і контагіозна магія).

Варто зацентувати увагу на часі проведення ритуалу. Обряд водіння Кози відбувався під час особливої фази річного циклу. Період, на який припадає Різдво і Новий Рік, був чи не найважливішим у житті людей. Це була своєрідна точка відліку нового життя. В. Чичеров писав: «Різдвяна новорічна обрядність за датами юліанського календаря ніби єднала старий і новий рік, завершувала один і відкривала наступний; вона розпочиналася наприкінці старого року, і в її системі велику роль відігравала «магія першого дня», яка проектувала омріяне благополуччя на весь прийдешній проміжок часу» [21, с. 22]. Життя, за уявленнями давніх людей, йшло по колу, оновлюючись у новорічну ніч, коли Хаос охоплював світ, який міг зникнути будь-якої миті. Людство, на думку наших предків, отримувало шанс «списання», «обнуління» гріхів, можливість розпочати життя з чистої сторінки. Тому всі дії різдвяної містерії «Коза» набувають космічного масштабу, вони пов'язані з перемогою Космосу над Хаосом, Добра над Злом, життя над смертю, що, власне, й уособлює смерть і воскресіння Кози.

Встановлено, що коза, як символ родючості і достатку в народному світогляді, має паралелі з образом русалки:

*Де коза ходить, там жито родить,
Де не буває, там вилягає.
Де коза туп-туп, там жита сім куп,
Де коза рогом, там жито стогом.
Де коза хвостом, там жито кустом!*

[13, с. 10].

За повір'ями українців, там, де танцюють русалки, трава зеленіша, густіша. Це відбувається тому, що русалки відповідають за хороші сходи, мають тісний зв'язок із рослинним світом. В. Давидюк у праці «Первісна міфологія українського фольклору» говорить про русальне аграрне божество, а головну функцію русального обряду вчений убачає у сприянні родючості, тому Русальниця відбувається саме у пору цвітіння жита [8, с. 147—148].

Л. Виноградова у дослідженні «Міфоритуальна традиція слов'ян» подає інформацію, що в деяких регіонах останній тиждень перед Різдвом також називається Русальним і що в році існує три Русальних тижні — великодній, на Трійцю і на Різдво [22, с. 169]. Аналогічно й В. Давидюк згадує про існування трьох-чотирьох русальних періодів [11, с. 144].

Русальні та Різдвяні обряди поєднані між собою також ідеєю поминання та задобрення небіжчиків і тим, що обидва свята вважаються днями, коли у світ живих виходять духи, душі померлих предків. Саме їх, за словами Л. Івлевої, «нечистиків» [8, с. 70], уособлювали учасники цих двох обрядів, що підкреслювалося використанням масок або фарбуванням сажею у чорний колір обличчя (з метою ще більшого нагадування демонічного персонажа), «волохатого» одягу (мається на увазі вивернутий кожух (подекуди два), соломи, що мала стирчати у різні боки), зміною голосу, антиповедінкою тощо.

На думку В. Петрова, колядники репрезентують померлих пращурів, гостей із потойбіччя, що покликані розповідати нащадкам про створення світу (апокрифічні колядки), які дарують благополуччя тим, хто їх обдаровує [14]. «Прихід родителів (дідів), прихід колядників, прихід маскованих, прихід маскованої кози, людини в машкарі кози, цапа, ведмеда і т. д. — це різні варіанти того самого обрядового приходу дідів», — стверджує вчений [14, с. 1054]. Авторитет померлих пращурів був незаперечним (визначали норми родинних стосунків, навчали вирощувати врожай, випікати хліб та ін.). Саме тому на обрядову вечерю запрошували покійників, обдаровували ряджених, вшановували тварин під час Різдвяних свят.

Згадувані образи, за твердженням М. Бахтіна, були рухомими в біокосмічному колі циклічної зміни фаз життя природи і людини, їхніми компонентами були зміна пір року, запліднення / посів, зачаття, народження, зростання, смерть [5]. Використання маски подекуди символізує перевтілення людини на божество або духа, що зумовлює поведінку того, хто одягав на себе маску (кривляння, карикатурна поведінка, наслідування звуків природи, тварин тощо). Отже, той, хто одягав на себе маску Кози, так би мовити, перевтілювався у цей образ, приміряв на себе його функції, поведінку, можливості тощо.

З часом ритуальне дійство водіння кози трансформувалося, набуло певних змін, і його сенс уже не зрозумілий для багатьох людей. Саме тому його пояснення слід шукати крізь призму архаїчних міфологічних вірувань і уявлень.

Дослідник Уманщини кінця ХІХ — початку ХХ ст. Хр. Ящуржинський зауважив, що «в селі Харковкн, Уманскаго унзда, существуют обычай представляют на Рождество Христова цнлый рядъ сценъ, или небольшую шутку — комедию подъ названіемъ «Коза»... Хожденіе «Козы», вообще въ Малороссіи присоединяется къ колядкамъ и есть символическое почитанія скотьяго бога — Волоса ... съ переряживаніями — карнавальскими обрядностями» [18, с. 73]. Як зазначає дослідник, новорічна обрядовість пов'язана з язичницьким богом Велесом, що зумовлюється його повноваженнями (бог достатку, родючості; покровитель тварин, так званий «скотій бог»; бог поетів, музикантів, виноробів; бог потойбіччя). На думку Б. Успенського, «функції Волоса як бога тварин відповідає індоєвропейське уявлення про потойбічний світ як про пасовисько, де один із богів пасе душі померлих» [19, с. 57].

У містерії «Коза» Велеса уособлюють маски кози, ведмедя, вола тощо. Саме тому учасники обряду використовували шкури тварин, що асоціювалося з Велесом як богом багатства і достатку, підкреслюючи тим самим свій зв'язок з язичеським божеством і водночас зі світом померлих.

Було встановлено, що досліджувана народна драма, відповідно до місцевої традиції впродовж ХІХ—ХХ століть, приурочувалася до різних днів зимового циклу («31 грудня», «другий день Різдва», «під Новий рік увечері», «від Різдва до Водохрещ» [13, с. 44—45], «не тільки на Різдво, а й на Щедрий вечір» [24, с. 44], «головна частина колядок і щедрівок» [25, с. 8]. У записах Хр. Ящуржинського йдеться, що театралізоване дійство «Коза» на Уманщині розгорталося в перший день Різдва, після обіду, виключно у парубочому складі. Головними дійовими особами народної драми були циган, дід, Меланка, єврей, лікар, козак (він же упорядник), «коза» [18, с. 73].

Така процесія відзначалася демонстраційністю («коза» мекала, цокала, дзеленчала дзвіночком, час від часу співали колядники). Ряджені висловлювали новорічні побажання, створювали радісний, святко-

вий настрій, а тому більше пошановувалися в народі, ніж звичайні колядники. Як зазначали респонденти, опитані під час фольклорно-етнографічних експедицій, платили колядникам, що водили «Козу», завжди більше [24; 25; 26; 27].

Як стверджує Хр. Ящуржинський, як і звичайні колядники, ряджені учасники дійства насамперед питали дозволу у господарів, використовуючи формулу: «Позвольте погулять кози» [18, с. 74]. Після того починали просити винагороди. На відміну від інших регіонів, де такі традиційні звертання здійснював переважно «Дід», на Уманщині це було обов'язком «Цигана» та «Єврея»: «Матусю — серце, пожалуйте куколци на арапнычокъ!», «Що маєте, пожалуйте: яечко, булки, цыбульки на шабашъ, бо я не маю» [18, с. 74].

Якщо отримували дозвіл, то виходили на вулицю і запрошували «Діда». Містерія розпочиналася ритуальними формулами-замовляннями, звертаннями до тотемного предка: «Когда входятъ на порогъ, дидъ припхваеть: «Козонько-лебедонько, стань на порози, на одній нози, ввійдемъ до хаты, будемъ скакаты, — гоцкы, коза!» (Коза пидскакуе то догоры, то доньзу и мордою цокае)» [18, с. 74].

Обов'язковим елементом святкового дійства є символічно-жертвна смерть кози, а також її «оживлення», які у ХІХ столітті набули комічно-шаржованих форм:

*...Пропала наша надежда,
Роскончылася любовь,
Къ серцю ручки прыложила,
Грудь накрывши полотномъ.
Несуть их на кладбыще,
Застогнала земля выше [18, с. 76].*

*...Одъ грубы до грубы
Цапъ козу въ зубы,
Одъ печи до печи
Цапъ козу въ плечи;
Одъ порога до порога
Вставай, моя кізонька, здорова! [18, с. 77].*

Матеріали науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі», що діє при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, які були зібрані викладачами та студентами факультету української філології упродовж 1997—2018 рр., свідчать про те, що у традиційно-

побутовій культурі історичної Уманщини навіть у 50-х роках минулого століття збереглися окремі елементи народно-драматичної творчості. Насамперед, колядування, у ході яких застосовувалися маскування і переодягання, з метою перевтілення в яку-небудь істоту, що досягалося різними засобами (костюм, бутафорія, грим, образне слово, жести, манера поведінки, хореографія тощо).

Зі слів респондентів, молоді люди переодягалися у звірів, старих дідів, циганів (циган: старий капелюх, кожух, чоботи, обличчя в сажі, довгий батіг у руках; циганка: у строкатому одязі, із хусткою на плечах, із колодою карт), солдатів (записано від Томенко Наталії Артемівни, 1924 року народження, жительки села Затишок Уманського району Черкаської області, у 2001 році студентом факультету української філології Олександром Сухиною) [24, с. 8]; одягали маски коня, kota, цигана, єврея, чорта, ведмедя, але головною у виборі є коза (розповіли: Крижанівська Маруся, 1928 року народження, Дробот Параска, 1927 року народження, жительки села Легедзине Тальнівського району Черкаської області, у 2000 році студентці факультету української філології Гут Наталії) [25, с. 16].

У селі Коржова, згідно зі спогадами реципієнтів, «Козу» (перевдягненого хлопця) водили не тільки на Різдво, а й на Щедрий вечір. Водили її під удари бубона. Обов'язково заходили до хати. Козовод просив для неї сіна, для щедрівників — вина. Всі смикали «Козу» за роги, хвоста, співали:

*Вдарили козу в праве вушко,
З лівого вушка потекла юшка.*

Коза падала, не вставала, її лікували і знову з нею танцювали. Козовід гукав:

*Кланяйся, козо, хазяїну,
хазяїці та її діткам.*

Господар обдаровував щедрівників:

*Щоб ви буди добрі,
Щоб ви були чесні,
І розумні і здорові,
Мов ті квіти красні [26, с. 44—45]!*

Коза була у вивернутому кожусі. Вона підскакувала, задкувала. Офіцери билися на шаблях, дід жартував з глядачами.

Можемо порівняти записи різних століть:

*«На гори вовчокъ зъ вовченятами,
А въ долини коза съ козенятами;
И зъ горы вовчокъ до козы цокъ-цокъ!
А вовченята — за козенята.
Мудрая коза догадалася,
Въ густыи лозы заховалася.
Ихали стрильци по горилочку,
Ударылы козуню у потылычку.
Ой, якъ бы моя коза здорова,
То я бѣ поихавъ до Люба-Рога,
А въ Любимѣ Розы дивкы здорови:
Перше диты ведуть, якъ замижѣ идуть...
(Коза здихає)»² [18, с. 75].*

*«Ой пане, пане та й господарю,
Господь з тобою, іду з козою.
Нагорі коза з козенятами,
А в долині вовк з вовченятами.
Де взявся вовчок, за козу чок, чок,
А вовченята — за козенята.
А зайчик став козу лаяти:
Ой дурна коза, нерозумная,
Козенят своїх не накормила!
А коза впала й нежива стала,
А ти, Петруню, бери дудочку,
Щоб коза встала і жива була»³ [24, с. 8].*

*«Де коза ходить, там жито родить!
Де не буває — там вилягає...
Де коза — ногою, там жито — копою!
Де коза — рогом, там жито стогом!
Наші хлопці — стрільці,
Вдарили козу у праве вушко,
В праве вушко, у саме серденько!
Тут коза впала — нежива стала,
А міхоноша бере дудочку,
Надулася жила, коза ожила,
Та й пішла коза та й стрибаючи,
Та стрибаючи, гасаючи.
Своїх діток, шукаючи!...
Т-р-рт, коза!»⁴ [25, с. 17].*

Респонденти розповіли також, що у селі Легедзине під час щедрування, на відміну від інших сіл історичної Уманщини, існував звичай палити сміття, що зібралось від Святвечора. Через той вогонь скакала молодь подібно до звичаю святкування Івана Купала [25, с. 17].

¹ Записано від Шевченко Марії Корніївни, 1921 року народження, село Коржова Уманського району Черкаської області.

² Записано Хр. Ящуржинським, к. XIX ст.

³ Записано у селі Затишок, 2001 р.

⁴ Записано у селі Легедзине 2000 р.

У загальній атмосфері рядження, як ритуальної дії, велике значення має хореографічний компонент. Танці, окремі хореографічні рухи, артикуляції моторно-пластичного типу пов'язані з ігровою поведінкою та роллю дійових осіб, також мають обрядову семантику. Щодо форм — це сольні, парні і колективні (хороводні) танці, а також хореографічні малюнки певних епізодів — танцювальні фрагменти, які мотивовані різними обставинами: в одних випадках — розігруваним сюжетом, в інших — характером окремого персонажа.

Зауважимо, що існує певний дефіцит фактичного матеріалу щодо використання хореографії в обряді «Коза». Опрацьовані джерела занадто скупі на інформацію, описи та пояснення (включаючи коментарі самих виконавців). З понад триста архівних записів фольклору, що стосуються зимової календарної обрядовості і зберігаються у фондах науково-дослідної вищезгаданої лабораторії, лише чотири містять опис досліджуваного обрядодійства. Нами проаналізовано словесну, музичну, пластичну складові інтермедії.

Перше, що привертає увагу в цьому матеріалі, — прихід ряджених. Як правило, у хаті кожного господаря вони з'являються «танцюючи» [26, с. 44], «пританцьовуючи» [24, с. 10], «скачучи» [27, с. 17], «гопцюючи» [26, с. 45]. Ось як про це розповідали респонденти: «Зайшовши в хату, потанцюємо, поспіваємо...» [27, с. 11]; «Ряджені тупають, витанцьовують біля порогу, просять пустити в хату...» [26, с. 44]; «Прийшовши до вікна хати, ми (щедрівники-козоводи. — *І. Т.*) гарцюємо до сьомого поту ...» [24, с. 10]; «Ідемо дорогою, Козу ведемо, скачемо самі, як ті кози» [25, с. 18].

Відібрані зразки свідчать про однотипність і універсальність появи щедрівників, що відповідає ustalеним вимогам локальної традиції. Разом із тим кожен із зафіксованих варіантів цікавий по-своєму, оскільки відображає або якісь нові деталі в поведінці ряджених, або особливості їх сприйняття довоклишніми. Це підтверджують приклади: «всі (щедрівники. — *І. Т.*) наб'ємося битком у хату і кричимо, мекаємо, брикаємося, танцюємо» [26, с. 44]; «...Як заїдемо в хату, то хвацько витанцюємо: той польку, той гопака, той карапету, а той просто ходить туди-сюди чи колом..., а тоді вже й Коза починає брикати...» [24, с. 10]. Таким чином, усі ці

хореографічні епізоди — це своєрідне оформлення початку дійства. Але і вони залежали від багатьох конкретних обставин — і від чисельного складу групи, і від наявності музикантів, і від розмірів приміщення, і від гостинності господарів. Хореографічна поведінка ряджених не завжди відповідала традиційному репертуару і не обов'язково була масовим організованим дійством. Часто траплялися імпровізаційні моменти, пов'язані з хореографією підкреслено гротескного типу. «Вбрані зайшли до хати, — повідомляє Шандра Марія Федорівна, 1931 р. н., с. Бачкурине, — і починаємо балаган — кривляння, смішні танці і неподобства» [27, с. 16].

Спостерігалися пластичні інновації — комічні, карикатурні, потворні рухи, які деструктували традиційний танець. Це підтверджується такими свідченнями: «Коза вибрикує, задирає хвіст, кидає ногами» [24, с. 10]; «Ведмідь стрибає по хаті, удає, що танцює» [26, с. 45]; «Лікар скаче, танцює, бо козу спас» [26, с. 44]; «А наприкінці всі танцювали — «дуркували», хто що вмів... Хто вибрикував, хто вихилявся, хто присідав, хто стрибав, хто гарцював...» [27, с. 17]. Тобто спостерігаємо досить типову ситуацію для хореографії в обрядах, коли ряджені танцюють «хто на що здатний». Для таких сольних пластичних фантазій характерні всілякі вихиляння корпусом і головою, махання руками, перекидання, стрибки і оберти. Кожен персонаж, зберігаючи так звану «свободу у рухах», гармонійно вписувався в загальний малюнок танцю.

Досить часто у складі дійових осіб був музикант, який забезпечував танцівникам інструментальний супровід, граючи на сопілці, гармошці, бубні, скрипці чи кобзі. Відсутність же інструментального акомпанементу в принципі нічого не змінювала, бо у цьому випадку ряджені танцювали під власний спів, виконуючи колядку, щедрівку чи іншу танкову пісню.

Кінець ХХ — початок ХХІ століття ознаменувався відродженням традицій народно-драматичного мистецтва в Україні, зокрема й на Уманщині. «Коза», як головний персонаж однойменного дійства, сьогодні є і дійовою особою народної драми «Меланка». Словесний, музичний, пісенний, хореографічний компоненти значно спростилися, подекуди, молоді люди, не знаючи ритуально-міфологічної основи новорічних святкувань, перетворюють такі колядування на фарс, кітч тощо. Враховуючи те, що на сьогодні

Іл. 1. Учасники обрядового дійства «Уманська Коза»

окремі архаїчні культи побутують у трансформовано-ігровій формі, вважаємо за необхідне ґрунтовно вивчати майбутніми вчителями-філологами та вчителями мистецьких спеціальностей ритуально-міфологічної основи будь-якого народного свята та розробляти методичні підходи щодо його відродження у закладах освіти та побутовій практиці.

З метою підготовки національно-свідомих патріотів України, висококваліфікованих учителів-філологів та українознавців, учителів мистецтва до навчальних планів факультетів української філології та мистецтв в УДПУ імені Павла Тичини було введено дисципліни «Народознавство та хореографічний фольклор України», «Українознавство», «Фольклорний театр», що дають поглиблене та правильне уявлення про традиційно-побутову культуру українців. Зокрема, під час вивчення курсу «Фольклорний театр», що поєднує теми з теорії фольклору, міфології, етнографії та методіку організації та проведення позакласної роботи в школі, студенти набувають практичних навичок написання сценарію обрядових дійств та їх художнього відтворення на сцені.

Розвитку професійних компетентностей студентів сприяє також позааудиторна робота, у процесі якої молодь готує творчі проекти українознавчого спрямування (театр-студія «Вервечка»), що складаються з різних видів науково-творчої діяльності: дослідження певної теми в архівах та наукових джерелах, розробка сценарію, виготовлення костюмів та атрибутів, відтворення у побуті та майбутній професійній діяльності. Слід зазначити, що студентами було відроджене обрядове дійство «Уманська «Коза»» з

використанням традиційних масок ряджених («Маланка», «Василь», «Коза», «Чорт», «Дід», «Баба», «Єврей», «Медвідь»).

Висновки. Таким чином, досліджувана народна драма є так званим «обхідним магічним обрядом», сутністю якого є відвідини господ з певною ритуальною метою. Встановлено, що цей обряд відображає: 1) зв'язок із природою, рослинним світом, родючістю землі; 2) зв'язок зі світом померлих; 3) із магією (магія слова, замовляння, імітативна і контагіозна магія).

Вивчення наукових праць, архівних матеріалів науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі» (УДПУ імені Павла Тичини) показало, що традиційне новорічне дійство «Коза» на Уманщині мало своєрідний обрядовий сценарій, склад виконавців, пісенний, музичний і хореографічний репертуар, воно побутувало навіть у 50-х роках ХХ ст.

Ґрунтовне вивчення регіонального фольклору, народних драматизованих форм рідного краю під час навчально-виховного процесу ВЗО має значний потенціал у справі формування національних та патріотичних чеснот особистості, розвитку професійних компетентностей майбутніх учителів-філологів-українознавців та вчителів мистецтва.

Подальшого дослідження потребують різновиди народно-драматичної творчості у весняній і літній обрядовості історичної Уманщини та особливості їхнього застосування в сучасних закладах освіти.

1. *Нова українська школа*. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/> (дата звернення: 09.12.2017).
2. *Про вищу освіту: Закон України* від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 09.12.2017).
3. Афанасьев А. *Древо жизни: Избранные статьи*. Москва: Современник, 1982. 464 с.
4. Байбурин А. К. *Ритуал в традиционной культуре. Структурносемантический анализ восточнославянских обрядов*. СПб.: Наука, 1993. 253 с.
5. Бахтин М. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва: Эксмо, 2014. 704 с.
6. Веселовский А. *Историческая поэтика*. Москва: Высшая школа, 1989. 406 с.

7. Гусев В.Е. *Эстетика фольклора*. Ленинград: Наука, 1967. 320 с.
8. Ивлева Л.М. *Ряженье в русской традиционной культуре*. Петербург, 1997. 236 с.
9. Пропп В.Я. *Фольклор и действительность. Избранные статьи*. Москва: Наука, 1976. 325 с.
10. Борисенко В. Традиційна етнічна культура українців в історичному розвитку. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 5. С. 27—39.
11. Давидюк В. *Первісна міфологія українського фольклору*. Луцьк: Вежа, 1997. 296 с.
12. Килимник С. *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т.* Кн. 1. Т. 1: Зимовий цикл. Т. 2: Весняний цикл. Київ: Обереги, 1994. 400 с.
13. Курочкін О. *Українські новорічні обряди «Коза» і «Меланка» (з історії народних масок)*. Опішне, 1995. 379 с.
14. Петров В. *Розвідки*. Т. 2. Київ: Темпора, 2013. 576 с.
15. Воропай О. *Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: у 2 т.* Т. 1. Київ: Оберіг, 1991. 450 с.
16. Доманицький В. Сучасні колядки і щедрівки (Відбитка з Пам'ятної книжки Київської губернії на 1905 р.). *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 1. С. 89—102.
17. Сивачук Н. *Український дитячий фольклор: підручник*. Київ: Деміур, 2003. 288 с.
18. Хр. Ящуржинський. Рождественская интермедия (Коза). *Киевская старина*. 1898. № 10. С. 73—82.
19. Успенский Б.А. *Филологические изыскания в области славянских древностей*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982. 282 с.
20. Петров В. *Розвідки*. Т. 3. Київ: Темпора, 2013. 536 с.
21. Виноградова Л.Н. *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования*. Москва: Наука, 1982. 258 с.
22. Чичеров В.И. *Зимний период русского земледельческого календаря XVI—XIX веков (очерки по истории народных верований)*. Москва, 1957. 356 с.
23. Виноградова Л.Н. *Мифоритуальная традиция славян*. Москва: Индрик, 2000. 432 с.
24. *Архів науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»*. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 113. Арк. 31—32. Сухина Олександра, с. Затишок Уманського району Черкаської області (записано від Томенко Наталії Артемівни, 1924 р. н., 03.06.2001 р.).
25. *Архів науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»*. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 236. Арк. 17. Гут Наталія, с. Легедзине Тальнівського району Черкаської області (записано від Крижанівської Марусі, 1928 р. н. та Дробот Параски, 1927 р. н., 06.07.2004 р.).
26. *Архів науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»*. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 377. Арк. 65. Гайшук Тетяна, с. Коржова Уманського району Черкаської області. (записано від Шевченко Марії Корніївни, 1921 р. н., 12.06.2006 р.).
27. *Архів науково-дослідної лабораторії «Проблеми підготовки майбутніх учителів-філологів до українознавчої роботи в школі»*. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 517. Арк. 18. Мельник Ліанас, Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області (записано від Шандри Марії Федорівни, 1931 р. н., 14.06.2014 р.).

REFERENCES

- New Ukrainian School*. Conceptual principles of secondary school reform. Retrieved from: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016> (Last accessed: 09.12.2017).
- On Higher Education: Law of Ukraine* dated 01.07.2014 № 1556- VII. Updated: 28.09.2017. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Last accessed: 09.12.2017).
- Afanasiev, A. (1982). *Tree of Life: Selected Articles*. Moscow: Sovremennyk [in Russian].
- Baiburin, A.K. (1993). *Ritual in traditional culture. Structural-semantic analysis of East Slavic rites*. St. Petersburg: Nauka [in Russian].
- Bakhtin, M. (2014). *Creativity of François Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance*. Moscow: Exmo [in Russian].
- Veselovsky, A. (1989). *Historical poetics*. Moscow: Vysshia Shkola [in Russian].
- Gusev, V.E. (1967). *Aesthetics of folklore*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- Ivleva, L.M. (1997). *Ryazhne in Russian traditional culture*. Peterburg [in Russian].
- Propp, V.Y. (1976). *Folklore and reality. Selected articles*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Borysenko, V. (2013) Traditional ethnic culture of Ukrainians in historical development. *Folk creativity and ethnology*, 5, 27—39 [in Ukrainian].
- Davydiuk, V. (1997). *The original mythology of Ukrainian folklore*. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
- Kylymnyk, S. (Ed.). (1994). *The Ukrainian year in folk customs in historical coverage* (Vol. 1). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (1995). *Ukrainian New Year Rites «Goat» and «Melanka» (from the history of folk masks)*. Opishne [in Ukrainian].
- Petrov, V. (2013). *Intelligence* (Vol. 2.). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Voropai, O. (1991). *The customs of our people. Ethnographic Essay* (Vol. 1). Kyiv: Oberih [in Ukrainian].
- Domanytskyi, V. (1999). Modern carols and bounty (Imprint from the Memorial book of the Kyiv province for 1905). *Folk creativity and ethnography*, 1, 89—102 [in Ukrainian].
- Syvachuk, N. (2003). *Ukrainian children's folklore: a textbook*. Kyiv: Demieur [in Ukrainian].

- Yashchurzhynskiy, Khr. (1898). Christmas Interlude (Goat). *Kyevskaia Staryna*, 10. 73—82 [in Ukrainian].
- Uspensky, B.A. (1982). *Philological researches in the field of Slavic antiquities*. Moscow: Moscow Publishing House. Univ. [in Russian].
- Petrov, V. (2013). *Intelligence* (Vol. 3). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Vynohradova, L.N. (1982). *Winter calendar poetry of the western and eastern Slavs. Genesis and typology of carols*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Chicherov, V.I. (1957). *Winter period of the Russian agricultural calendar of the XVI—XIX centuries (essays on the history of popular beliefs)*. Moscow [in Russian].
- Vynohradova, L.N. (2000). *The mythological tradition of the Slavs*. Moscow: Indrik [in Russian].
- Sukhyna, O. (2001). Coziness, Umansky district, Cherkasy region (recorded by Nataliia Tomenko, born in 1924. 3 June, 2001). *Archive of the Research Laboratory «Problems of Preparation of Future Philology Teachers for Ukrainian Studies at School»*. F. 1. Op. 3. Od. save 113. Arc. 31—32 [in Ukrainian].
- Hut, N. (2004). Legedzine, Talmivsky district, Cherkasy region (recorded from Kryzhanivska Marusya, 1928, and Drobot Paraska, 1927. 6 July, 2004). *Archive of the Research Laboratory «Problems of Preparation of Future Philology Teachers for Ukrainian Studies at School»*. F. 1. Op. 3. Od. save 236. Arc. 17 [in Ukrainian].
- Haishuk, T. (2006). Korzhova, Uman district, Cherkasy region. (recorded by Shevchenko Maria, born in 1921. 12 June, 2006). *Archive of the Research Laboratory «Problems of Preparation of Future Philology Teachers for Ukrainian Studies at School»*. F. 1. Op. 3. Od. save 377. Arc. 65 [in Ukrainian].
- Melnyk, L. (2014). Bachkurine, Monastyrische district, Cherkasy region (recorded by Shandra Maria, born in 1931. 14 June, 2014). *Archive of the Research Laboratory «Problems of Preparation of Future Philology Teachers for Ukrainian Studies at School»*. F. 1. Op. 3. Od. save 517. Arc. 18 [in Ukrainian].